

Jak dalej żyć? Kondycja człowieka po katastrofie wojny

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Film](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Czesław Miłosz, *Świat. Poema naiwne*, [w:] tegoż, *Poezje wybrane*, Kraków 1996, s. 32–33.
- Źródło: Tadeusz Różewicz, *Ocalony*, [w:] tegoż, *Wybór wierszy*, Warszawa 1953, s. 15.

Jak dalej żyć? Kondycja człowieka po katastrofie wojny

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Jak powinien zachować się poeta w obliczu kryzysu wszystkich wartości?
Demaskować ich rozpad czy może bronić wiary w możliwość ich odbudowania?

Trzy wiersze Miłosza: *Wiara*, *Nadzieja* i *Miłość* zostały opublikowane w roku 1945. Poeta miał wówczas 34 lata i był twórcą dojrzałym. Odbudowanie wiary w porządek świata uważał za swoje powołanie, za obowiązek poezji w dobie końca wojny. Wiersz Różewicza *Ocalony* pochodzi z tomu *Niepokój* wydanego w roku 1947. Poeta z pokolenia Kolumbów miał wówczas 26 lat. Stawiał pytanie, czy powrót porządku świata jest możliwy po doświadczeniu totalitaryzmów.

Różnica wieku, doświadczenia i pozycji literackiej obu twórców pozwala przypuszczać, że Różewicz mógłby czuć się uczniem Miłosza. Tymczasem już jako debiutant wszedł on ze starszym poetą w trwały spór światopoglądowy. Polemika z moralnym, religijnym i filozoficznym programem, jaki wybrzmiewa z wiersza *Ocalony*, była [preludium](#) tego sporu.

Twoje cele

- Ustalisz, na czym polegał światopoglądowy spór Różewicza z Miłoszem.
- Dokonasz analizy porównawczej utworów Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza.
- Określisz różnicę w poglądach Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza na pochodzenie zła.

Przeczytaj

Informacje o Czesławie Miłoszu i Tadeuszu Różewiczu znajdziesz m.in. w lekcji:

[Trudny stoicyzm Czesława Miłosza na podstawie tomu *Ocalenie*](#)

[„Moja poezja niczego nie tłumaczy...” – o poetyce wierszy Tadeusza Różewicza](#)

Czas powstania utworów

Wiersze *Wiara, Nadzieja i Miłość* Miłosza wchodzi w skład cyklu *Świat. Poema naiwne* napisanego w 1943 r. w okupowanej Warszawie i włączonego do zbioru *Ocalenie* jako jego część V. Tom *Ocalenie* został wydany w roku 1945. Był to trzeci z kolei tom wierszy tego autora.

Czesław Miłosz

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Wiersz Różewicza *Ocalony* pochodzi z wydanego w roku 1947 tomu *Niepokój*, który był pierwszym ogłoszonym drukiem zbiorem poezji tego autora, należącego do [pokolenia Kolumbów](#).

Czesław Miłosz

” Świat. *Poema naiwne*

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DqYv5BPbB>

Nagranie dźwiękowe Czesław Miłosz Świat. *Poema naiwne*.

Wiara

Wiara jest wtedy, kiedy ktoś zobaczy
Listek na wodzie albo kroplę rosy
I wie, że one są – bo są konieczne.
Choćby się oczy zamknęło, marzyło,
Na świecie będzie tylko to, co było,
A liść uniosą dalej wody rzeczne.

Wiara jest także, jeżeli ktoś zrani
Nogę kamieniem i wie, że kamienie
Są po to, żeby nogi nam raniły.
Patrzcie, jak drzewo rzuca długie cienie,
I nasz, i kwiatów cień pada na ziemię:
Co nie ma cienia, istnieć nie ma siły.

Nadzieja

Nadzieja bywa, jeżeli ktoś wierzy,
Że ziemia nie jest snem, lecz żywym ciałem,
I że wzrok, dotyk ani słuch nie kłamie.
A wszystkie rzeczy, które tutaj znałem,
Są niby ogród, kiedy stoisz w bramie.

Wejść tam nie można. Ale jest na pewno.
Gdybyśmy lepiej i mądrzej patrzyli,
Jeszcze kwiat nowy i gwiazdę niejedną
W ogrodzie świata byśmy zobaczyli.
Niektórzy mówią, że nas oko ludzi
I że nic nie ma, tylko się wydaje,
Ale ci właśnie nie mają nadziei.
Myślą, że kiedy człowiek się odwróci,
Cały świat za nim zaraz być przestaje,
Jakby porwały go ręce złodziei.

Miłość

Miłość to znaczy popatrzeć na siebie,
Tak jak się patrzy na obce nam rzeczy,
Bo jesteś tylko jedną z rzeczy wielu.
A kto tak patrzy, choć sam o tym nie wie,
Ze zmartwień różnych swoje serce leczy,
Ptak mu i drzewo mówią: przyjacielu.

Wtedy i siebie, i rzeczy chce użyć,
Żeby stanęły w wypełnienia łunie.
To nic, że czasem nie wie, czemu służyć:
Nie ten najlepiej służy, kto rozumie.

Źródło: Czesław Miłosz, *Świat. Poema naiwne*, [w:] tegoż, *Poezje wybrane*, Kraków 1996, s. 32–33.

” Tadeusz Różewicz

Ocalony

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DqYv5BPbB>

Mam dwadzieścia cztery lata
ocalałem
prowadzony na rzeź.

To są nazwy puste i jednoznaczne:
człowiek i zwierzę
miłość i nienawiść
wróg i przyjaciel
ciemność i światło.

Człowieka tak się zabija jak zwierzę
widziałem:
furgony porąbanych ludzi
którzy nie zostaną zbawieni.

Pojęcia są tylko wyrazami:
cnota i występpek
prawda i kłamstwo
piękno i brzydota
męstwo i tchórzostwo.

Jednako waży cnota i występpek
widziałem:
człowieka który był
jeden występny i cnotliwy.

Szukam nauczyciela i mistrza
niech przywróci mi wzrok słuch i mowę

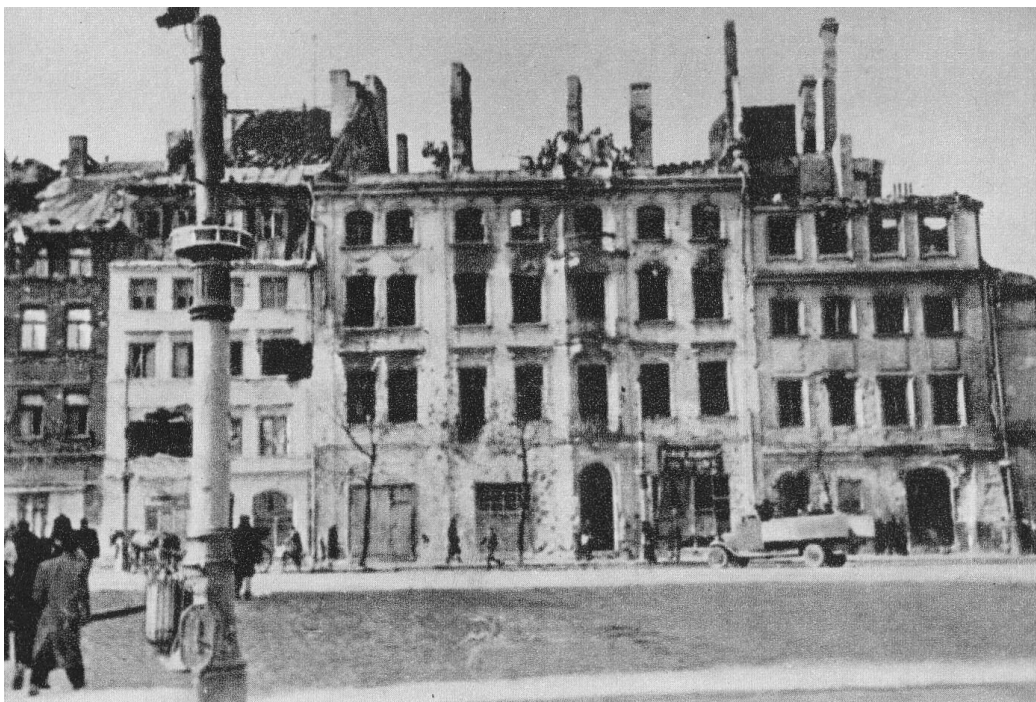
niech jeszcze raz nazwie rzeczy i pojęcia
niech oddzieli światło od ciemności.

Mam dwadzieścia cztery lata
ocalałem
prowadzony na rzeź.

Źródło: Tadeusz Różewicz, *Ocalony*, [w:] tegoż, *Wybór wierszy*, Warszawa 1953, s. 15.

Wymowa tytułów *Ocalenie* i *Ocalony*

Tytuł zbioru Miłosza z 1945 r. był manifestem koncepcji poezji, jaką wypracował on w latach okupacji. U jej podstaw leży przekonanie wyrażone w pytaniach: „Czym jest poezja, która nie ocala / Narodów ani ludzi?” z wiersza *Przedmowa*, otwierającego zbiór, oraz: „Czyż na to jestem stworzony, / By zostać płaczką żałobną?” z wiersza *W Warszawie*, który zamyka tom. W drugim pytaniu zdyskredytowany został powszechny w Polsce model poezji [martyrologicznej](#). Pierwsze zaś odwołuje się do biblijnego w rodowodzie splotu poezji z moralnością i religią. Zadanie, jakie stawia Miłosz przed sobą i własną twórczością, jest szczególnym rodzajem odpowiedzialności poety współczesnego. To misja odbudowywania w człowieku poranionym wojną i totalitaryzmami wiary w ład świata.

Krakowskie Przedmieście podczas obrony Warszawy we wrześniu 1939 (autor zdjęcia nieznany)

Tytuł wiersza Różewicza *Ocalony* poprzez liczbę i rodzaj gramatyczny wskazuje na pojedynczego człowieka. Użyty tu imiesłów brzmi jak tytuł portretu malarskiego i wchodzi w pewną kolizję z wyznaniem lirycznym utrzymanym w 1. osobie liczby pojedynczej. W odróżnieniu od tytułu zbioru Miłosza wyrażonego rzeczownikiem odczasownikowym (*Ocalenie*) tutaj podkreślona została jednostkowa, osobista perspektywa kogoś, kto prezentuje swój duchowy autoportret. Jednocześnie jednak występujący samotnie ocalony staje się reprezentantem wszystkich, którzy mają za sobą podobne przeżycia. W tym sensie utwór został uznany za manifest młodego pokolenia obciążonego doświadczeniem II wojny światowej.

Słownik

aksjologia

(gr. *áxios* – godny, cenny; *lógos* – słowo, nauka) – nauka o wartościach, zajmująca się badaniem natury wartości, podstawami i kryteriami wartościowania; określona teoria wartości

martyrologia

(łac. *martyrologium* – katalog, dzieje męczenników chrześcijańskich) – cierpienie i męczeństwo narodu lub wyznawców jakiejś religii

pokolenie Kolumbów

„pokolenie 1920” – pokolenie pisarzy polskich, urodzonych ok. 1920 roku. Ze względu na traumatyczne doświadczenia wojenne, nazywano ich również „pokoleniem straconym”

Audiobook

Polecenie 1

Rozważ, w jaki sposób doświadczenie wojny, będącej dla ludzi kryzysem wyznawanych wartości, ukazują w swoich wierszach obaj poeci.

Polecenie 2

Rozważ, jak w kontekście doświadczenia zła, jakim była wojna, przedstawiana jest przez poetów wiara w Boga-Stwórcę. Które ze stanowisk jest ci bliższe? Uzasadnij.

Poezja uzasadnienia ładu moralnego kontra poezja tragicznej demaskacji rozpadu wartości

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/P13l4lebc>

Tryptyk Miłosza odpowiada trzem cnotom głównym, których wykładnię podaje św. Paweł. Poeta nie podąża jednak ściśle biblijnym tropem. Posługuje się ewangeliczną formą przypowieści, gdy ilustrując kolejne cnoty, podaje przykłady (exempla) zachowań wynikających z ich przyjęcia, np.

„Wiara jest także, jeżeli ktoś zrani

Nogę kamieniem i wie, że kamienie

Są po to, żeby nogi nam raniły”.

Zależy mu na możliwie najprostszej, wręcz naiwnej formie przekazu, gwarantującej rozumienie. W wierszu *Wiara* poeta wychodzi od wyrażenia przekonania o celowości stworzenia, o tym, że każda cząstka świata została ujęta w planie zbawczym Boga, a zatem jest konieczna. Powołuje się na biblijną historię stworzenia świata, wykluczającą jego przypadkowość lub samoistność, w podtekście więc wyznaje wiarę w istnienie Boga-Stwórcy. Stworzenie skazane jest na przemijanie, wyobraźnia nie jest w stanie ani zatrzymać czasu, ani przydać światu nic nowego. Budując pełen uroku obraz przyrody, poeta sugeruje, że człowiek, choć nie widzi Boga, może Weń wierzyć, patrząc na Jego dzieło. Piękno i dobro stworzenia jest obrazem Stwórcy i do Niego odsyła, sama wiara zaś jest więc przez nie zapośredniczona. Dojrzała wiara jest świadoma istnienia zła i cierpienia, jakiego doświadczają człowiek i natura. Zakłada, że zła i cierpienia nie da się uniknąć. Należy się na nie przygotować, traktując je jako jeden ze składników życia. To istotna Miłoszowska deklaracja dotycząca także tego, jak traktować doświadczenie II wojny. Zło jest tutaj symbolicznie ukryte pod postacią cienia, bez którego, jak twierdzi poeta, nie ma się siły istnieć. Jak to możliwe? Tę paradoksalną, trudną do przyjęcia tezę można tłumaczyć tak, że człowiek o tyle wie, czym jest światło, o ile wie, czym jest cień – i na odwrót. Inny sposób wyłożenia tej myśli doprowadziłby do konkluzji, że cień istnieje o tyle, o ile istnieje światło; cień jest dowodem na istnienie światła, które oświetlając przedmiot, nie przenika go, pozostawiając miejsce właśnie na ciemność. Byłby więc cień brakiem światła? Nawet w braku światła, jak przekonuje poeta, warto wiarę zachować. Doznawanie zła nie może być argumentem na rzecz odrzucenia wiary. To dzięki niej można przejść przez mrok zwątpienia. Tak mówi poeta-filozof, doświadczony zwątpieniem i obserwujący załamanie się wiar wskutek niezawinionych cierpień wojennych.

Ocalony natomiast jest wierszem o braku cnót. Zdaniem Różewicza, nie istnieje nic, w co można wierzyć. Porażające doświadczenie wojny nie pozwala podtrzymać dawnych wiar. Poeta nie potrafi traktować go jako próby, przejścia przez mrok. Unieważniło ono dawne znaczenia słów i doprowadziło do zrównania jakości uchodzących za odległe lub przeciwstawne: „człowiek i zwierzę”, „miłość i nienawiść”, „ciemność i światło”. Znak równości postawiony został nie pomiędzy słowami, lecz między wartościami, które współtworzyły uniwersalny porządek aksjologiczny. Różewicz, twierdząc, że „to są nazwy puste i jednoznaczne”, sygnalizuje dramatyczny rozpad wartości uchodzących za etyczny fundament cywilizacji. Wskutek doświadczeń okupacji język uległ erozji, która wydrążyła go

ze znaczeń. Podstawowe pojęcia filozofii, estetyki, etyk świeckich i religijnych: „cnota i występki”, „prawda i kłamstwo”, „piękno i brzydota”, „męstwo i tchórzostwo” pozbawione zostały znaczenia praktycznego, czyli wymiernego sensu, jaki pozwalałby człowiekowi współczesnemu uzasadnić swoje postępowanie czy światopogląd. Żadna wiara nie jest możliwa, człowiek udowodnił bowiem, że nie ma świętości, których nie można zbezcześcić, ani zasad, które świadczyłyby o istnieniu niezachwianego, nadprzyrodzonego porządku, w którego obronie wystąpi jego Mocodawca. Zbrodnie wojenne nie doczekały się karzącej ręki sprawiedliwości, więc może jej nie ma? W swoim zwątpieniu i negacji Różewicz odnosi się jednak do ważnego składnika wiary chrześcijańskiej, jakim jest wiara w zmartwychwstanie ciała. Wyraża pełne gorczy i ironii przekonanie, że „furgony porąbanych” ciał nie mogą zostać zbawione. Została naruszona elementarna zasada pochówku człowieka, wynikająca z szacunku dla jego martwego ciała. Ten gorzki wniosek jest formą żalu, poetyckiego opłakiwania tych, których dusze nie zaznają wiecznego odpoczynku. Wyrzeka się zatem Różewicz i nadziei – nadziei na to, że to, co przekracza możliwości ludzkiego rozumowania, nie podlega ograniczeniom w perspektywie boskiej.

Drugi wiersz tryptyku Miłosza poświęcony jest nadziei. Jej warunkiem jest wiara – nadzieja bywa tylko wtedy, gdy jest wiara. To wiara w istnienie porządku we wszechświecie, wywiedziona z przekonania, że to, co dostrzegalne zmysłowo, jest realne, prawdziwe. W utworze sąsiadują obrazy dwóch ogrodów: ziemskiego, którego istnienia człowiek doświadcza za pośrednictwem zmysłów, i rajskiego, do którego „wejść [...] nie można. Ale jest na pewno”. Przekonanie o istnieniu ogrodu rajskiego podpowiada intuicja, że porządek ziemski stworzony został na obraz i podobieństwo ładu boskiego. Brak tej intuicji otwiera drogę spekulacjom, których najjaskrawszą formą jest solipsyzm:

„Niektórzy mówią, że nas oko ludzi

I że nic nie ma, tylko się wydaje, [...]

Myślą, że kiedy człowiek się odwróci,

Cały świat za nim zaraz być przestaje,

Jakby porwały go ręce złodziei”.

Poeta sugeruje, że tylko taka umiejętność patrzenia, która pozwala wierzyć w prawdziwość świata, daje nadzieję. Patrzenie takie nie jest udziałem autora *Niepokoju*. Jedyna realność, jaką pozwoliły mu odkryć zmysły, to realność zła. To, czego doświadczył, jest podstawą przekonania nie tylko o braku wyższego pozaziemskiego porządku, ale o braku jakiegokolwiek porządku w wymiarze ludzkim, ziemskim, gdyż:

„Człowieka tak się zabija jak zwierzę

widziałem: furgony porąbanych ludzi [...]

widziałem:

człowieka który był jeden

występny i cnotliwy”.

Osobiste doświadczenie wojny nieodwracalnie skaziło ocalonego: odjęło mu umiejętność dostrzegania dobra, rozróżniania dobra i zła oraz pogrążyło go w chaosie porównywalnym do tego, w jakim znajdował się wszechświat zanim oddzielono światło od ciemności.

Nie pojawi się więc u Różewicza jakakolwiek choćby wzmianka o tym, jak możliwa byłaby miłość do siebie i świata po katastrofie wojennej. Nie ma tu także próby ponownego znalezienia dla siebie miejsca w świecie porażonym wojną. Z wiersza wybrzmiewa poczucie głębokiej samotności. Podkreśla je kłamrowa kompozycja utworu, bo słowa rozpaczliwej autocharakterystyki padają tu dwukrotnie. Bohater nie umie powiedzieć o sobie nic ponad to:

„Mam dwadzieścia cztery lata

ocalałem

prowadzony na rzeź”.

Mówi tyle: istnieję w sposób biologiczny i tylko przez przypadek, ciąży na mnie pamięć o tych, którzy nie ocaleli. Związek ocalonego ze światem jest nietrwały i przygodny. Nie sposób na tej płaszczyźnie tworzyć jakiegokolwiek harmonii. Najpierw musi on znaleźć mistrza, oczyścić zmysły, uzdrowić język, spotkać człowieka nieobarczonego złem, jak biblijny Adam, który dopiero nazywa to, co zostało stworzone.

Miłość Miłosza mogłaby być czytana jako kolejne po *Wierze* i *Nadziei* słowa mistrza skierowane do poszukującego ich – tak jak Różewicz – ucznia. Nie jest – jak poprzednie – quasi-przypowieścią ani szeregiem przykładów. To utwór-definicja, bliska ujęciu miłości św. Pawła, dla którego była ona najdoskonalszą formą poznania. Miłość według Miłosza jest postawą oznaczającą uporządkowany stosunek do siebie, postrzeganie siebie nie na tle świata, wobec niego czy naprzeciw niego, ale właśnie jako integralną i niezbywalną jego część, poddaną tym samym co on prawom. Przekonanie, że człowiek nie powinien upominać się dla siebie o szczególne przywileje, prowadzi do zgody ze światem i z sobą samym, co zobrazowane jest tu zgoła franciszkańską formułą postrzegania natury: „Ptak mu i drzewo mówią: przyjacielu”. Taka postawa nie unieważnia pytań metafizycznych i egzystencjalnych, nie pozbawia wątpliwości, ale nie przekreśla także szansy na działanie w służbie dobra, mimo świadomości istnienia zła i cierpienia. Wprawdzie nieodłącznym atrybutem człowieczeństwa jest potrzeba rozumienia (takiego rozumienia pragnie dla siebie autor *Niepokoju*), lecz tylko rozumienie oparte na miłości godzi człowieka ze światem i pozwala mu użyć siebie do jej pomnażania:

„Wtedy i siebie, i rzeczy chce użyć,

Żeby stanęły w wypełnienia łunie.

To nic, że czasem nie wie, czemu służyć:

Nie ten najlepiej służy, kto rozumie”.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., Ewa Kołodziejczyk, licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 3

Wiersz Różewicza *Ocalony* został opublikowany dwa lata po wydaniu tomu Miłosza *Ocalenie*. Na podstawie drugiego audiobooka wyjaśnij, jaka jest odpowiedź Różewiczowskiego podmiotu lirycznego na koncepcję ocalenia zaproponowaną w wierszach: *Wiara*, *Nadzieja* i *Miłość*?

Polecenie 4

Po wysłuchaniu drugiego audiobooka, przeanalizuj, jaką wizję świata nakreśla podmiot liryczny wierszy: *Wiara, Nadzieja, Miłość*. Rozważ, czy koncepcja Miłosa mogłaby nieść ocalenie osobie mówiącej w wierszu Różewicza.

Z pozycji mistrza i wobec braku mistrza

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/P13l4lebc>

Miłosz mógłby być nauczycielem i mistrzem Różewicza. Nie uchyla się w cyklu *Świat* od tej roli, przeciwnie: przemawia do lirycznego „wy” lub „ty” właśnie z tej pozycji. Buduje płaszczyznę wspólnoty:

„Gdybyśmy lepiej i mądrzej patrzyli,

Jeszcze kwiat nowy i gwiazdę niejedną

W ogrodzie świata byśmy zobaczyli”

przekonując, że głoszona przezeń nauka odnosi się także do niego samego. Niekiedy zwrot do „ty” przypomina mówienie do siebie, tłumaczenie świata sobie samemu. Czasem jednak poeta wyraźnie zwraca się do zewnętrznego adresata, który wydaje się młodszy, mniej doświadczony i potrzebujący nauki – stąd posługiwanie się prostymi przykładami, użycie czytelnego języka, klasycznej formy wiersza regularnego z naiwnym nieco rymem. Trudne do pojęcia i przyjęcia prawdy sformułowane są w postaci celnych aforyzmów, sentencji.

Odpowiedź Różewicza dana mistrzowi – bo tak można by czytać *Ocalonego* – sformułowana jest w zasadniczo odmienny sposób. Nie akceptując nakreślonej przez Miłosa wizji pięknego i pełnego harmonii świata, autor *Niepokoju* ucieka się do naturalistycznego obrazowania, posługując się reifikacją i obnażając prawdę o poniżającej śmierci ludzi zabijanych jak zwierzęta. Język Różewicza nazywa się niekiedy antypoetyckim (tu: zredukowanym do czasowników i rzeczowników), a jego ascetyczny wiersz – szkieletem poezji. W istocie autor odpowiada na pytanie

postawione przez niemieckiego filozofa Theodora Adorna: „Jak możliwa jest poezja po Oświęcimiu?”. Rezygnuje z tych sygnałów poetyckości, które nie tylko nie pasują do krajobrazu świata po doświadczeniu obozów i planowej eksterminacji, ale jego zdaniem mogłyby go fałszować. Mimo to, w odpowiedzi udzielonej Miłoszowi, Różewicz posługuje się kunsztowną paralelną kompozycją wiersza, której retoryczną siłę podkreślają argumenty pogrupowane w antytezy. Awangardowość wiersza Różewicza staje się narzędziem polemiki z autorem *Świata*, który wprawdzie z awangardy wyrósł i ją współtworzył, ale w *Ocaleniu* świadomie obrał drogę tradycji, uzgadniając tym samym język poezji ze starymi prawdami, jakie w niej odnawia. Dlaczego Miłosz nie może stać się mistrzem Różewicza? Po katastrofie II wojny światowej przypomina w poezji obraz świata, jaki być powinien. Dla Różewicza jest to świat, którego już nie ma i być nie może.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., Ewa Kołodziejczyk, licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 5

Na podstawie zdobytej wiedzy rozważ, czy podmiot liryczny wiersza Różewicza ocalał. W swoich rozważaniach skonfrontuj treść utworu z tytułem.

Słownik do audiobooka

aforyzm

(gr. *aphorismós* – definicja) – błyskotliwe, zwięzłe, zwykle jednozdaniowe sformułowanie potwierdzające ogólnie przyjętą prawdę

aksjologia

(gr. *áxios* – godny, cenny, *lógos* – słowo, nauka) – dziedzina filozofii, której przedmiotem są wartości

antyteza

składniowy środek stylistyczny polegający na zestawieniu w jednej wypowiedzi dwóch przeciwnych, często wykluczających się logicznie stwierdzeń

exemplum

(łac.) – wzór, przykład podany dla zilustrowania wywodów umoralniających, stosowany głównie w kazaniach i literaturze dydaktycznej

reifikacja

uprzedmiotowienie, traktowanie istot żywych, uczuć i emocji jak rzeczy

paralelizm

(gr. *parallēlismós* – zestawienie, porównanie) – podobieństwo konstrukcyjne lub treściowe

sentencja

(łac. *sententia* – sąd, opinia) – krótkie sformułowanie wyrażające myśl o charakterze moralnym, filozoficznym, psychologicznym

solipsyzm

pogląd filozoficzny, według którego prawdziwe istnienie można przypisać jedynie podmiotowi poznającemu (umysłowi), a cały świat zewnętrzny jest tylko zespołem jego indywidualnych wrażeń. Prekursorem tej teorii był George Berkeley (1685–1753)

Theodor W. Adorno

(właśc. Theodor Ludwig Wiesengrund, 1903–1969) – niemiecki filozof, socjolog, teoretyk muzyki i kompozytor; był jednym z przywódców tzw. szkoły frankfurckiej – międzynarodowego środowiska filozofów krytykującego systemy autorytarne, jednolite myślenie i kulturę masową, a podkreślającego konieczność obrony indywidualności. Jego prace odegrały ważną rolę w powojennych badaniach nad faszyzmem

Film

Polecenie 1

Zapoznaj się z treścią filmu. Na podstawie multimedium wyjaśnij, w jaki sposób w wierszach Miłosza i Różewicza uwidacznia się różnica pokoleniowa autorów oraz ich odmienna perspektywa doświadczania wojny. W swojej wypowiedzi przywołaj cytaty z utworów.

Film dostępny pod adresem </preview/resource/RCRA9hJurjaUH>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału Porównanie utworów *Świat (Poema naiwne)* Czesława Miłosza oraz *Ocalony* Tadeusza Różewicza.

Polecenie 2

Przedstaw koncepcje zła w ujęciu obu twórców. Rozstrzygnij, czy były zupełnie odmiennie, czy miały jakieś punkty styczne.

Ćwiczenie 1

Podaj określenia dotyczące Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza ukazujące kontrast tych dwóch twórców.

Czesław Miłosz

człowiek młody

żołnierz

ukazanie rozpadu trwałości
kultury

Tadeusz Różewicz

cywil

próba ocalenia gmachu kultury

zło jest wnoszone w świat
przez człowieka

złem skażony jest zarówno
człowiek, jak i świat

człowiek dojrzały

Ćwiczenie 2

Na podstawie multimedium połącz koncepcje opowiadania o doświadczeniu wojny w różnych utworach Miłosza i Różewicza.

T. Różewicz, <i>Nożyk profesora</i>	demitologizacja przedstawiania partyzanckiej rzeczywistości, opowiadanie o niej bez upiększeń
Cz. Miłosz, <i>Campo di Fiori</i>	konfrontacja z wiedzą o Holokauście, Powstaniu w getcie warszawskim oraz z obojętności części ludzi wobec tej tragedii
T. Różewicz, <i>Do umarłego</i>	świadome zbudowanie innego świata, w którym wciąż obowiązują tradycyjne wartości, świata alternatywnego do rzeczywistości wojny
T. Różewicz, <i>Do piachu</i>	negacja tezy o banalności zła
Cz. Miłosz, <i>Biedny chrześcijanin patrzy na getto</i>	zadanie pytania o własną odpowiedzialność za losy innych ludzi w czasie wojny
Cz. Miłosz, <i>Świat. Poema naiwne</i>	próba oderwania się od wojennych wspomnień

Praca domowa

Z wypowiedzi prof. A. Fraszka dowiesz się, że w jednym ze swoich poematów Różewicz neguje tezę o banalności zła. W utworach poety zło jest zawsze okrutne i bolesne. Rozważ problem, który stawia Różewicz w *Nożyku Profesora*, wyrażając obawę w słowach

„módlmy się
aby ślad człowieka na Księżycu
nie był śladem mordercy”.
(*Poemat równoczesny*)

Zapisz swoje przemyślenia w liczącym co najmniej 200 słów tekście argumentacyjnym.

Słownik

demitologizacja

(łac. *de-* + gr. *mýthos* – mit) – obalenie mitu związanego z jakąś postacią, rzeczą lub zjawiskiem

Hannah Arendt

(1906–1975) – amerykańska filozofka i politolożka pochodzenia żydowskiego, urodzona w Hanowerze uczennica M. Heideggera, E. Husserla, K. Jaspersa. Od roku 1933 przebywała na emigracji we Francji, następnie w USA, gdzie aktywnie działała w organizacjach żydowskich. Autorka wyd. w 1951 roku *Korzeni totalitaryzmu*, w których przedstawia teorię systemów totalitarnych. W 1963 roku ukazała się jej książka *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*

Dla nauczyciela

Autor: Miłosz Biedrzycki

Przedmiot: Język polski

Temat: Jak dalej żyć? Kondycja człowieka po katastrofie wojny

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;

- 14) przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, które mogą stanowić argumenty na poparcie jego propozycji interpretacyjnej;
- 15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;
- 16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości.

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

- 1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
- 7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

- 1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;
- 2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;
- 4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;
9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- ustali, na czym polegał światopoglądowy spór Różewicza z Miłoszem;
- dokona analizy porównawczej utworów Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza;
- określi różnicę w poglądach Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza na pochodzenie zła.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- burza mózgów;
- debata Oksfordzka.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;

- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie na podstawie wiadomości z wcześniejszych lekcji przypominają sobie życiorysy Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń obu poetów w czasie drugiej wojny światowej, bądź zapoznają się z tymi życiorysami na podstawie samodzielnej kwerendy.
2. Uczniowie zapoznają się z informacjami umieszczonymi w sekcji „Przeczytaj”. Nauczyciel prosi cztery osoby spośród uczniów o przygotowanie głośnego czytania wierszy z sekcji „Przeczytaj” (każdy z uczniów lub uczennic po jednym wierszu). Uwaga: warto, żeby nauczyciel zasugerował uczniom, aby nie opracowywali wierszy w sposób aktorski, ale raczej nastawili się na wykonanie w taki sposób, żeby emocje i tezy obecne w poszczególnych wierszach wybrzmiały na podstawie samego tekstu.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel zapoznaje uczniów z tematem lekcji i wraz z uczniami ustala cele zajęć i kryteria sukcesu.
2. Czytanie dramatyczne: uczniowie wybrani przed zajęciami prezentują wiersze Czesława Miłosza i Tadeusza Różewicza z sekcji „Przeczytaj”.
3. Nauczyciel inicjuje rozmowę o wrażeniach uczniów bezpośrednio pod wpływem odbioru utworów. Zachęca uczniów do zwrócenia uwagi na różnice w użyciu

środków artystycznych i stylistycznych przez obu autorów i na znaczenie tych decyzji dla siły przekazu wierszy.

4. Uczniowie zapoznają się z miniwykładem prof. Franaszka w sekcji „Film” dla poszerzenia i ugruntowania wiadomości poznanych lub odświeżonych przed zajęciami.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie indywidualnie wykonują polecenia 1 i 2 oraz ćwiczenia 1 i 2 z sekcji „Film”. Chętni lub wybrani uczniowie prezentują odpowiedzi, nauczyciel komentuje.
2. Uczniowie zapoznają się z pierwszą częścią materiału w sekcji „Audiobook”. Nauczyciel dzieli uczniów na dwie grupy. Uczniowie wykonują polecenia 1 i 2 z sekcji „Audiobook”.
3. Nauczyciel dzieli uczniów na dwie grupy, inne niż wcześniej. Uczniowie zapoznają się z drugą częścią materiału w sekcji „Audiobook”, następnie wykonują w grupach polecenia 3–5. Nauczyciel może zasugerować uczniom podział każdej z grup na trzy mniejsze zespoły, z których każdy przygotowuje odpowiedź na jedno z poleceń, a następnie cała grupa uzgadnia stanowisko i redaguje odpowiedź do zaprezentowania na forum klasy.
4. Nauczyciel inicjuje rozmowę, której celem jest sformułowanie opisu dwóch możliwych postaw życiowych w reakcji na doświadczenie zła i wynikający z niego kryzys wartości, w nawiązaniu do omawianych utworów obu z poetów. Nauczyciel zachęca, by uczniowie w trakcie dyskusji brali pod uwagę refleksje, które ewentualnie pojawiły się u nich podczas wykonywania poleceń i ćwiczeń w trakcie lekcji.
Jeśli w trakcie rozmowy nie pojawi się informacja zawierająca postulaty pozytywne, nauczyciel dopowiada tak, aby wnioskiem z wiersza „Ocalony” nie było po prostu sformułowanie programu nihilistycznego, ale raczej np. uwzględnienie jakiegoś wariantu etyki relatywistycznej czy sytuacyjnej.
5. Po ustaleniu tez określających dwie postawy życiowe, czyli dwie możliwe odpowiedzi na tytułowe pytanie lekcji: „Jak żyć?”, nauczyciel proponuje debatę dotyczącą tych postaw. Zachęca, żeby uczniowie najpełniej identyfikujący się z każdą z postaw utworzyli dwie czteroosobowe drużyny do debaty. Każda

z drużyn przedstawia argumenty na rzecz jednej z dwóch postaw życiowych w odpowiedzi na doświadczenie zła i kryzys wartości. Nauczyciel prowadzi debatę zgodnie z formatem debaty oksfordzkiej; przed jej rozpoczęciem przypomina obowiązujące reguły, m.in. zakaz obrażania bądź wyśmiewania strony przeciwnej. Deбата kończy się głosowaniem pozostałych uczniów, tzn. opowiedzeniem się za jedną z dwóch prezentowanych postaw.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel inicjuje rozmowę na temat debaty i wyników głosowania po jej zakończeniu. Zachęca uczniów do dzielenia się refleksjami dotyczącymi postaw będących przedmiotem debaty oraz, szerzej, możliwych odpowiedzi na tytułowe pytanie lekcji.
2. Uczniowie wraz z nauczycielem krótko omawiają spełnienie kryteriów sukcesu zajęć.

Praca domowa:

1. Rozważ problem, który stawia Różewicz w *Nożyku profesora*, wyrażając obawę w słowach: „módlmy się / aby ślad człowieka na Księżycu / nie był śladem mordercy”. Zapisz swoje przemyślenia w liczącym co najmniej 200 słów tekście argumentacyjnym.
2. Na podstawie znanego ci przykładu z literatury, kultury popularnej, przekazu rodzinnego bądź obserwacji z twojego otoczenia opisz postawę życiową w odpowiedzi na doświadczenie zła, którą uważasz za pozytywną inspirację dla siebie.

Materiały pomocnicze:

- *Słownik terminów literackich*, Warszawa 1995.
- Zenon Uryga, *Odbiór liryki w klasach maturalnych*, w: *Metodyka literatury*, tom 2, wybór i oprac. J. Pachecka, A. Piątkowska, K. Sałkiewicz, Warszawa 2002.
- Bożena Chrzastowska, *Autor - dzieło - poetyka. Problemy interpretacji w szkole*, w: *Metodyka literatury*, tom 2, wybór i oprac. J. Pachecka, A. Piątkowska, K.

Sałekwicz, Warszawa 2002.

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może skorzystać z multimediu do podsumowania zajęć.